

LÜHIDALT

Eduard Vilde. *Mööda maad ja merd.* (Eesti mõttelugu 169.) Koost Hando Runnel, toim Katre Ligi. Tartu: Ilmamaa, 2023. 560 lk.

Eduard Vilde (1865–1933) loomingu austajana ja ajaloolise hõnguga reisikirjanduse huvilisena tervitan käesoleva kogumiku ilmumist. Köide hõlmab kaks erinevat reisikirja, mis ka varem on ilmunud samade, ehkki veidi erinevas keelepruugis pealkirjade „Reisuelamusi Kagu-Euroopast” ning „Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks” all Vilde „Kogutud teoste” XXVIII „andena” autori redaktsioonis 1934. aastal, seega postuumselt. Katre Ligi põgusas eessõnas äratav aga tähelepanu, et sedapuhku on esimese reisikirja aluseks võetud ajalehes Teataja kahes jaos aastail 1903–1904 ja teise reisi puhul ajalehes Uudised 1905. aastal järjejutuna ilmunud redaktsioon, seega esmatrükk. Teguviis tundub veidi tavatu, pidades silmas „autori viimse tahte” printsiipi, ent selle põhjen-

damiseks on viidatud Vilde teoste kogus 1956. aastal ilmunud „Reisikirjelduste” köitele ja selle põhjalikule saatesõnale Toomas Huiki (1931–2020) sulest.

Sellise eelteadmisega varustatult nõuaks „Mööda maad ja merd” korralik arvustamine eri redaktsioonide võrdlemist, millele lisaks tuleks arvesse võtta Kairi Tilga koostatud Vilde krestomaahtilist ning kommenteerivate tekstidega varustatud reisikirjade kogu „Tossutäkuga Euroopasse” (2013), mida siinsamas ajakirjas olen tunnustavalt käsitlenud.¹ Viimases raamatus leidub ka ülevaade kõigist Vilde trükis ilmunud reisikirjadest, samuti sisaldab see rohkelt ajastuomaseid illustratsioone. Avaldatud on ka Euroopa kaart Vilde reisidega.

„Mööda maad ja merd” järjestikku lugemine ja põgus võrdlemine varasemate raamatu kujul väljaannetega veenab, et sedapuhku on valitud õige tee: algu-

¹ J. Kronberg, Tossutäkuga Euroopas, revolvriga Türgis. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 10, lk 769–771.

pärane tekst mõjubki mõnusalt oma veidi vanamoelise keelepruugiga, mida vajalikul määral on kaasajastatud ja sõnatähenduste muutusi mõistmise huvides joonealustes kommenteeritud. Vilde keel on ladus ja mahlakas ning on tänuväärne, et viimasel ajal kardetud, olgu kujuteldav või kurikuulus „tundlik lugeja” kirjastuses puudub või ei ole kippunud autori hoiakute ja sõnade kallale. Muidugi on tegu mahuka teosega, mida samadele radadele Euroopasse või Istanbuli rändama minnes, eestlaste jaoks kultuurilooliselt olulisest Krimmist praegu rääkimata, taskusse ei poeta. Ent materjali ammendavus kaalub selle mugavuse üles. Tugitooliränduri jaoks poleks siiski olnud liias lisada raamatusse mõni kaart. Aja jooksul muutunud kohanimed ja võõrapäraseid sõnu on enamasti joone all selgitatud, ehkki mõne sakraalehitise puhul on jäänud nurksulgudesse ka küsimärke. Muuseas, kuna Türgis mindi ladina tähestikule üle alles Atatürki reformide käigus 1928. aastal, siis väärneb tähelepanu, et 1903. aasta Konstantinoopolis piirdub Vilde vaid põgusalt keelebarjääri mainimisega. Nii rahvusvaheline ja tolerantne oli see Lääne ja Ida, Euroopa ja Aasia, kristluse ja islami piiril asuv linn, et hakkama sai saksa ja prantsuse keelega ning Türgi toitude kõrvale rüübatu õlut saksa kõrtsides ja vaigumaigulist veini kreeka trahterites.

Vilde mõõtu klassik väärinuks muidugi põhjalikumat saatesõna. Ehkki vajalik on selgitatud, jääb selles silma väheke veidras sõnastuses väide „Omaette ooperi moodustavad kohanimed [---]” (lk 10). Mis mõttes „ooperi”?

Kahtlemata on ka reisikirjad Eesti mõtteloo osa, kuid veelgi enam on seda Vilde publitsistika. Praeguseks on sellest meile kättesaadavad vaid aegunud väljaandeks ja justkui muu vahele eksinud pudemed: valik „Artikleid ja kirju” (1957) küll põhjalike kommentaaride, kuid ajastuomase kallakuga järelsõnaga, ja Ants

Järve koostatud „Kooli kirjavara” sarjas „Jutustusi ja publitsistikat” (1978). Vilde on aktuaalne ja see lünk vajab täitmist.

JANIKA KRONBEG

Helmi Eller. Eestlased eksilis. (Eesti mõttelugu 167.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2022. 312 lk.

Kirjandusteadlane ja tõlkija Helmi Eller (1902–1998) tegutses muu hulgas Stockholmis ilmunud Eesti Päevalehe juures järjepideva kirjanduskriitikuna aastail 1959–1984. Lõviosa „Eesti mõttelukku” kogutust moodustavadki selles väljandas avaldatud raamatuarvustused või tähtpäevaga seotud ülevaatekirjutised, lisaks on mõni üksik ajalehtedes Teataja (kogumikus esimene, aastast 1957) ja Välis-Eesti ilmunud tekst ning koodana monograafia „Ain Kalmus” (1986) algusots. Kogumikus pole niisiis ühtki ajakirjades Tulimuld ja Mana ilmunud Elleri artiklit. Lehekirjutistest on tehtud küll valik (seda aga ei ole kuidagi põhjendatud), hulk nappe raamatututvustusi on kõrvale jäänud (nt Jaan Lattikust, Ilona Laamanist, Karin Saarsenist, Liidia Tuuldest), siiski on „Eestlased eksilis” suurelt jaolt omaegse pagulaskirjanduse tõtliku ja tutvustava funktsiooniga päevakaja kogumik, mitte eriline mõttelugu.

Ilmumiskontekst ja päevalehe seinast seinale lugejaskonnaga arvestamine määrab ühtlasi paljude tekstide laadi. Arvustused kujutavad endast teoste tsitaadirohkeid ja refereerivaid kirjeldamisi, mis on tugevalt käsitletavas kinni ega aseta teoseid ülearu avarasse (üldise kirjandusmõtte või kultuuriloo) plaani; kujundite ja motiivide vaatlus piirdub valdavalt nende loetlemisega, pakkumata eripäraseid tõlgendusi või põhjalikumalt analüüsi. Nii tekitab raamatu saatesõnas tsiteeritud Elleri ise-

loomustamine „põhjalikult ja intensiivse sisseelamisega” analüüsijana (lk 304) pisut nõutust. Autorite koguloomingut hõlmavad järelehüüded või tähtpäevakirjutised püsivad visalt nii elu- kui ka loomeloo faktide juures, üksnes vargsi ja tükati subjektiivsesse muljeisse eksides (nt „Professor Suitsust mõteldes”). Seega Elleri isiklikust mõtteruumist kogumik tuumakat pilti ei anna – kirjutiste peamine ajend näib olnuvat kaasaja kirjanduse hoidmine pildil ja lugejaskonna teadvuses. Selles tegevuses oli Eller kahtlemata üks usinamaid ja seetõttu ka tänuväärsemaid, sest kajastamist on leidnud pea kõik olulisemad pagulasautorid, lisaks vanematki kultuurilugu (nt Otto Wilhelm Masing ja Johann Heinrich Rosenplänter, kes mõistagi ei mahu raamatu pealkirjaks seatud sõnapaari alla). Pagulaskirjanduse ajaloos on Eller samuti ära märgitud just tänu arvustajaviljakusele, misjuures ta täitis „muidu pagulaskriitikas valdavalt tühja naiskriitiku nišši”²

Siiski võinuks mingi huvitav isiklikumat laadi seisukoht tulla esile hoopis mõnest mõtteloo-raamatust välja jäänud napist palast. Näiteks hinnanguline arusaam vabavärsi kasutamisest³ või „siinpoolsete” ja „teise poole” prosaistide eristus, mis ei põhine mitte füüsilisel ruumil, vaid loominguusse kätetud miljöölistel tähelepanekutel ja psüühilistel reaktsioonidel vs. poeetilisel atmosfääril.⁴ Tõsi, niisugused täheldused on formaadile omaselt kõik ühtmoodi lakoonilised, jäädes välja arendamata. Ometi suurendanuks nende kaasamine raamatu väärtust, mis avaldub eeskätt kirjandusuurijatele: tähtsamad

retseptioonipudemed pea 30 aastast ühelt juhtivalt pagulaskriitikult on nüüd ühtede kaante vahel.

B. M.

Mall Hiimäe. Väike putukaraamat rahvapärимusest. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2022. 279 lk.

Konnad eesti rahvapärимuses. Koostaja Mari-Ann Rimmel. Tartu: Eestimaa Looduse Fond, 2022. 46 lk.

Eluslooduse väikestele esindajatele pühendatud rahvaluulekogumikud mitmekesistavad eesti loodusfolkloori käsitlust, suunates tähelepanu nendele, kes on tihti märkamatud, ehk isegi marginaalsed. Mall Hiimäe toob välja, et putukanimetuste sõnalõpp *-kas* viitab väiksusele ja tühisusele (lk 8). Samal ajal on just pisiolendid eluslooduse osa, millega inimene suurima tõenäosusega iga päev kokku puutub. Hiimäe kogumik kuulub pärimust liikide kaupa kaardistavate raamatute sarja, kus on juba vaadeldud loomi, linde, kalu ning puid-põõsaid. Nagu märgib Hiimäe, on putukate tundmine rahva seas kõige kehvem, sest ühele rahvapärasele putukanimetusele võib looduses vastata sadu liike. Eesti looduses on ju umbes 11 000 putukaliiki. Hiimäe raamatu peatükid järgivad rahvapärast jaotust: eraldi peatükid on liblikast, aga ka vaksikust (maamöödja nimetus viitab teatud viisil liikuvale liblikavastsele), päevakoerast ja piksepenist (mõlemad liblikaröövikud), herne-, kapsa- ja leivaussist, kärbses, kii- list, ämblikust jne. Rahvapäraste nimetuste ja kirjelduste virvarris pole olnud küllap kerge taksonoomilist korda luua, nt paklatori peatüki alla on koondatud teated torisevat heli tekitava taku sees elava olendi kohta, kuid lisatud ka putukat üldse mitte

² Eesti kirjandus paguluses XX sajandil. (Collegium litterarum 9.) Toim P. Kruuspere. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2008, lk 699.

³ H. Eller, Mida süda suureks peab. – Eesti Päevaleht 18. XII 1974, lk 3.

⁴ H. Eller, Minevikupilte ja tulevikuvisionid. – Eesti Päevaleht 17. VI 1967, lk 3.

mainivad teated öösiti vokki vuristavast naisterahvast ööemast (lk 167–168). Putukad on inimeste majapidamises sagedad ja tihti soovimatud osalised, nii et ootuspäraselt on suur osa pärimusest seotud nende tõrjumisega: „Matsapäeval tuleb visata kolm angutäit sõnnigud oma lauda pealt naabri lauda poole, siis pole laudas suvel kärpsid. (Kihelkonna, 1946)” (lk 98); „Kui uss orast rikub, siis tuleb pista sõnadesse sisse loet kepp mulda ja ussid kaduvad. (Pärnu-Jaagupi, 1929)” (lk 201). Teatud putukate kindlal viisil ilmumist on peetud endeks, näiteks nii kiilid kui ka harva nähtav vainuköis on ennustanud sõda. Vainuköit, st üksteise külge kleepununa edasi liikuvaid sääsevastseid, on peetud hirmutavaks, aga ka maagiliseks nähtuseks: kes julgeb vainuköie paljakäsi lahutada, sellele on lubatud suuri tarkusi ja oskusi (lk 258–259).

Mari-Ann Rimmel vaatleb konnapärimust tekstiliikide kaupa. Konnad on pärimusse jätnud mitmekesise jälje: neid on mainitud kohapärimuses, vanasõnades, muinasjuttudes, mõistatustes. Kõige rohkem leidub nende kohta usundilist pärimust: konnade järgi on ennustatud ilma ja inimeste käekäiku, viljasaaki, neid on kasutatud armumaagias ja arstimiseks. Konnade järgi on hinnatud vee kvaliteeti (lk 7–8). Suhtumine on olnud ambivalentne: kuigi hoiatus, et konni ei tohi tappa, paistab olevat laialdane (lk 7), on näiteks kärnkonna peetud kahjulikuks loomaks, kes ennustab surma või ehmatab rasedaid, samal ajal on usutud, et teda taptes võib üheksa pattu andeks saada (lk 26). Ambivalentsusest annab tunnistust seegi, et raamatus pole tavaliselt konnade surmaga lõppevate karjapoiste mängude kirjeldusi – vastav pärimus on arhiivi jõudnud, kuid praegusaja ideoloogia ei soosi sellise pärimuse levitamist.⁵

⁵ M. Sarv, Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel. – Keel ja Kirjandus 2019, nr 11, lk 677–678.

Pärimuskogumikud pakuvad suurepäraselt ainekogumist mõtisklemaks eluslooduse olukorra, samuti looduse ja inimese suhte ja selle muutumise üle. Tasub kas või võrrelda, kui palju pärimuslikku teavet on looduse kohta käibel: esimese kevadise liblika värvi järgi tuleva suve ennustamine on tänapäevalgi hästi tuntud (Hiimäe, lk 120), seevastu esimene kevadine konn on endena peaaegu ununenud (Rimmel, lk 8–10). Uuemad pärimusteated aga osutavad otseselt looduses toimunud muutustele: „Inimesed ütlevad, et vanasti oli jaaniussikesi rohkem [---] (Tartu, 2020)” (Hiimäe, lk 39).

VIVIAN SIIRMAN

Reili Argus, Katrin Kern, Helika Mäekivi. Keeletoimetamine. Kõrgkooliõpik. (Gigantum humeris.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2022. 213 lk.

Reili Argus, Katrin Kern, Helika Mäekivi. Keeletoimetamine. Harjutusi ja ülesandeid. (Gigantum humeris.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2022. 149 lk.

Juba üle kümne aasta koolitatakse Tartu ja Tallinna ülikoolis magistriastmel keeleteimetajaid, seni aga ilma õpikuta. 2022. aastal ilmunud kauaoodatud õppevahendi autorid on kõik Eesti Keeletoimetajate Liidu ja Emakeele Seltsi keeleteoimkonna liikmed.

Seni olid olemas vaid Lembit Abo käsiraamat „Käsikiri ja korrektuur. Käsiraamat teaduslik-tehniliste teoste autoreile, tõlki-jaile, toimetajaile” (1966, 2. tr 1975) ning Ellen Uuspõllu koostatud „Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale” (2002, 6. tr 2015), mis oli Tartu Ülikoolis eesti filoloogide aine „Käsikirja toimetamine ja korrektuur” õppevahend. Alla 100-leheküljeline brošüür sisaldab põhilisi keele-

toimetaja kutseoskuste arendamiseks vajalikke teemasid (õigekiri, vormi- ja sõnamoodustus, sõna tähendus, liiased väljendid, lauseehitus, loogikavead, kirjavahemärgid, stiil, võõrmõjud, korrektuuri-märgid) koos nende juurde käivate harjutustega.

Keeletoimetamise kõrgkooliõpikus on seitse peatükki: „Keeletoimetamise põhimõtted”, „Eri tüüpi tekstide toimetamine”, „Heakeelsus ja õigekeelsus”, „Lause toimetamine”, „Teksti toimetamine”, „Vormistus- ja vorminduspõhimõtted”, „Korrektuur”. Iga (ala)peatüki lõpus on lisalugemise soovitusnimestik, samuti viide harjutustele õpiku lisaköites. Nende koostamisel on kasutatud autorite toimetamis- ja õpetamistöökäigus kogutud keelematerjali. Raamatu lõpus on märksõnade sisujuht.

Väärtuslikem osa on teksti toimetamist ja vormistust puudutavad peatükid. Näiteks keeletoimetamise põhimõtete peatükis on toodud ülevaatlik toimetamise tasandeid tutvustav tabel (lk 28–29). Kantseliidi alapeatükist (lk 158–159) loeme: „Nii 1970ndatel kui ka praegu on keeletoimetajatel näiteks olnud kõvasti tegemist, et tekstist välja saada ülekasutatud, kohati ebavajalike sõnade esikümme: *antud, erinev, lõikes, läbi, osas, poolt, raames, teostama, täna, tänu* (eessõnana). [---] Mõtlemise muutus võtab aega. Avalike sõnumite selgemat vormi on toetanud mitmesugused algatused, neist tuntuim on ilmselt selge keele liikumine. Selge sõnumi auhinnaga häid eeskujusid esile tõstes loodetakse, et asjaajamiskeelski liigutaks täpsuse, selguse ja lihtsuse poole.”

Korrektuuri peatükk kajastab kahte ajastut: väljatrükile korrektuuri- ja paranduste kandmise osa juurde (lk 198–201) kuulub korrektuurimärkide tabel ülalnimetatud Abo raamatust – midagi on aastakümnete möödudes samaks jäänud! Pole teada,

kui palju neid märke praegusel ajal kasutatakse, ja nii järgnebki keeletoimetaja tänapäevast tööd kajastav osa, s.o arvutis korrektuuri- ja paranduste alapeatükk. Kuvasõnade pildid (lk 204–205) on üsna raskesti loetavad, aga annavad siiski aimu PDF-failis paranduste sissekandmise viisidest.

Komistasin mõningate konaruste peale. „Seadustes kirjutatakse *riigikogu* ning *maksu- ja tolliamet* läbiva suurtähega, ajakirjanduses eelistatakse enamasti väiketähest varianti” (lk 63) – et alguses on toodud läbiva suurtähe näide, siis oleks oodanud kirjepilti *Riigikogu* ning *Maksu- ja Tolliamet*. Hüüumärki lause sees tutvustab näide (lk 95): „Tõmbas tapeedi sirrdi! seinä küljest lahti” – p.o *sirdi!* Õigekeelsuse peatüki alapeatükis „Muud märgid” on kirjas: „† (rist) – kasutatakse nime ees eluloandmetes” – minu teada tähistatakse ristiga surmaeaga.

Need apsud on tühiasi, kuna valmis on saanud vajalik õpperaamat. Eks seetõttu pälviski Reili Arguse, Katrin Korni ja Helika Mäekivi töö 2022. aasta parima kõrgkooliõpiku tiitli (kahasse õpikuga „Visuaalsete pädevuste harjutusvara – digiõpik videotöös alustajatele”). Argus peab tunnustust oluliseks, sest kõrgkooliõpiku koostamine on olnud suuresti missioonitöö, mida autorid on teinud ajendatuna sellest, et aja- või asjakohane õppematerjal puudus. „Nad soovivad valdkonna arendamisse panustada, hoolimata sellest, et tegemist ei ole teaduskirjanduse kõrgetes kategooriates mõeldava ja teadlasekarjääri edendava tööga.”⁶

T. H.

⁶ Selgusid aasta parimad kõrgkooliõpikud. – Postimees. Raamatuportaal 13. III 2023. <https://raamatud.postimees.ee/7731337/selgusid-aasta-parimad-korgkooliõpikud>